

II

ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΔΕΤΕΡΩΣΙΣ ΤΩΝ ΔΙΟΓΕΝΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ

“Ενεκα τοῦ συνεχοῦς ἐποικισμού τῆς μετέπειτα Ἑλλάδος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας χιλιετίας π. Χ., ὅποτε ὁ βασιλεὺς ὑπελόγισε γενικῶς τοὺς εὐγενεῖς διὰ τὴν πολεμικὴν των σύμπραξιν καὶ λόγῳ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ σιδήρου ἐκ μέρους τῶν τελευταίων εἰσβολέων⁷ εἰς τὸν πόλεμον κατ’ ἀρχὰς καὶ τὴν γεωργίαν κατόπιν, ὅποτε κατέστη δυνατὴ διὰ τοῦ σκληροῦ ὕνιου ἢ καλλιέργεια μεγαλυτέρων ἐκτάσεων, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπῆλθε ταυτοχρόνως πρὸς τὴν διεύρυνσιν ἢ διάσπασιν τοῦ ζωτικοῦ χώρου εἰς ἰδιωτικούς ἀγρούς, με ἀποτέλεσμα νὰ ἐνισχυθοῦν οἰκονομικῶς ἐκ τῶν περισσευμάτων οἱ δασμολόγοι γαιοκτήμονες, ἢ Ἑλλὰς δὲν ἐγνώρισε τὴν δυναστείαν. Εἰς τοῦτο συνέτεινεν ἀρχικῶς ἡ περιορισμένη γεωργικὴ ἐπιφάνεια καὶ τὰ μικρὰ κατὰ συνέπειαν ἔσοδα τοῦ κράτους, ἡ συνεχὴς μείωσις τοῦ βασιλικοῦ τεμένους διὰ τοῦ γάμου τῶν πρηγκιπισσῶν καὶ ἡ πτώσις τῆς μαχητικῆς σημασίας τοῦ βασιλέως ἐκεῖ, ὅπου ἐπῆλθε μεταξὺ τῶν γειτόνων ἰσοροπία δυνάμεων, καθὼς ἐπίσης ἀρνητικῶς ἡ ἔλλειψις ἑνὸς ἐνιαίου ποτιστικοῦ ρεύματος, τὸ ὁποῖον νὰ ἐπιβάλλη, ὅπως εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, τὸν συντονισμόν παραλλήλων προσπαθειῶν.

Ἰπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἐθεμελιώθησαν εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς ἀγρούς ἐπὶ μέρος καὶ ἀντίθετα μεταξὺ των οἰκογενειακὰ συμφέροντα, ἡ σύγκρουσις τῶν ὁποίων ἐπέφερε μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου μίαν χαλάρωσιν τῆς ἠθικῆς τάξεως. Ἀφ’ ὅτου ἔπαυσαν νὰ ἰσχύουν οἱ πνευματικοὶ σύνδεσμοι τῆς κοινότητος, ὅπως εἰς τοὺς ἀγωνιστικούς χρόνους τῆς ποιμενικῆς μετακινήσεως ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, οἱ κάτοχοι τῆς γῆς, ἀντὶ νὰ στηριχθοῦν εἰς τὸν μεταξὺ των ἠθικὸν σύνδεσμον, ἐκέρδισαν τὴν δυνάμιν των διὰ τῶν ἐσόδων τῆς γῆς, χωρὶς νὰ τὴν καλλιεργήσουν αὐτοπροσώπως χάριν τῆς πολεμικῆς ἐτοιμότητος, γεγονός δὲ τὸ ὁποῖον ὑπεχρέωσε τοὺς ὑποτελεῖς γεωργοὺς νὰ ἐγκαταλείψουν,

ὅπου ἦτο δυνατόν, τοὺς ἀγροὺς καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν περὶ τὴν ἀκρόπολιν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ βασιλέως διὰ τῆς βιοτεχνίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐτέθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ θεμέλια τοῦ ἄστεος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατελύθησαν διὰ τῶν νέων ἐξαρτήσεων οἱ συγγενικοὶ δεσμοὶ καὶ ἀνεπτύχθησαν τὰ πολιτικὰ αἰτήματα τοῦ κράτους ἐναντίον τῆς ἰδιαιτέρας συμπνοίας ὠρισμένων ἀνθρώπων πρὸς ὠρισμένους θεοὺς. Ὅπου δὲν ἀνετράπη ἐντὸς τοῦ διαφοροποιηθέντος αὐτοῦ κοινωνικοῦ κλίματος ὁ θεσμὸς τῆς παλαιᾶς ὑπαγωγῆς τῶν πολεμικῶν πράξεων εἰς μίαν ἐνιαίαν ἀρχήν, ὁ βασιλεὺς ὑπεχρεώθη νὰ κατανείμῃ τὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ κρατήσῃ ἕνεκα τῆς παλαιᾶς του συγγενείας πρὸς τὸν κύριον τῶν οἰκογενειακῶν θεῶν ἀπακλειστικῶς καὶ μόνον θρησκευτικὰ καθήκοντα, «ὅπου ἄξιον εἶπεῖν εἶναι βασιλείαν»⁸.

Ἡ μετάβασις αὐτὴ τῆς διοικήσεως ἐκ τῶν ἀνεξελέγκτων δικαιωμάτων τῆς ποιμενικῆς ἀρχῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐνὸς ἐπιεικοῦς ἀρχοντος, ὁ ὁποῖος ὑπελόγιζε τὰ αἰτήματα τῶν ὑπηκόων, συνέβη παραλλήλως πρὸς τὴν διασπαστικὴν κίνησιν τῶν σιδηροφράκτων ἀριστοκρατῶν. Καθ' ὃν χρόνον ἐσφετερίζοντο τὴν βασιλικὴν δύναμιν «ἄγρια φύλα γιγάντων»⁹, ὁ «διογενῆς»¹⁰ βασιλεὺς ἀπέβλεπεν εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ἐργατῶν τῆς γῆς καὶ τοῦ ἐργαστηρίου, τὴν ὑπόθεσιν τῶν ὁποίων ἀνελάμβανεν ὡς ὑψίστην φροντίδα ὁ οὐράνιος ἐπίτροπος τοῦ κράτους. Ἡ γεωπολιτικὴ μετεκπαίδευσις τοῦ Διός¹¹, ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη ὡς ἐγγυητὴς τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ τοῦ δημοτικοῦ δικαίου εἰς τὰ «Ἔργα» τοῦ Ἡσιόδου, προὔποθέτει τὸν αἰῶνα τοῦ σιδήρου εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἱστορικὴν πτώσιν τῆς Πελοποννησιακῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία εἶχεν ἐπιτύχει περὶ τὰ μέσα τῆς χιλιετίας νὰ μονοπωλήσῃ¹² τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χαλκοῦ ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ νὰ θέσῃ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν της τὰ ὑπόλοιπα Ἑλληνικὰ βασίλεια. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ὁμοῦς τῶν Χετταίων περὶ τὸν 12ον αἰῶνα π. Χ. διὰ τῆς εἰσβολῆς Ἰνδογερμανικῶν φύλων ἐκ τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ ἰσχυροποιηθέντος τότε κράτους τῶν Ἀσσυρίων ἐκ τῆς ἐνδοχώρας ἡ Μυκηναϊκὴ αὐτοκρατορία διελύθη καὶ ἄφησεν ἐλεύθερον τὸν δρόμον εἰς τοὺς κατερχομένους ἐκ τοῦ βορρᾶ Δωρι-

κούς λαούς, οί οποίοι δια τῶν σιδηρῶν των ὄπλων ἐξηνάγκασαν, ὄσους ἐκ τῶν εὐγενῶν δέν ἐδέχθησαν τόν περιορισμόν τῆς γῆς καί τῆς ἐλευθερίας, νά διαπλεύσουν ἀρχικῶς ἐκ τοῦ Παγασητικοῦ καί κατόπιν ἐκ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου τήν θάλασσαν μέ σκοπὸν νά ἐγκατασταθοῦν εἰς τήν Μ. Ἀσίαν, χωρίς γενικῶς νά τὸ κατορθώσουν λόγω τῆς ὀργανωμένης ἀντιστάσεως τῶν ἐγχωρίων, ἡ ὁποία τοὺς ὑπεχρέωσε νά παραμείνουν ἐν ἀναμονῇ ἐνισχύσεων ἐπὶ τῶν ἀπέναντι νήσων.

Τὰ πλούσια κοιτάσματα τοῦ σιδήρου¹³, ὁ ὁποῖος κατὰ κύριον λόγον εἶχε προκαλέσει τήν «Αἰολικήν» καί τήν «Ἀχαϊκήν» μετοικεσίαν, ἐδημιούργησαν ἐντὸς ὀλίγου εἰς τήν ἡπειρωτικήν Ἑλλάδα τοὺς ὄρους τῆς ἀποκεντρώσεως τοῦ κράτους καί τῆς κατανομῆς τῶν βασιλικῶν ἐξουσιῶν εἰς τοὺς ἀρχηγούς τῶς περιουσιακῶς κατωχυρωθέντων γενῶν, οἱ θεοὶ τῶν ὁποίων συνεκρούσθησαν πρὸς τόν ἀνθιστάμενον εἰς τήν ἐξουδετέρωσιν τοῦ βασιλέως οὐράνιον ἡγέτην τῆς ἀλλοτε μετατοπιζομένης φυλῆς. Ἡ μάχη αὐτή, ἡ ὁποία δέν θὰ ἦτο δυνατόν νά λήξῃ αἰσίως διὰ τὸν Δία καί ὄσους ἐκ τῶν ἀγροτικῶν θεῶν ἐτάχθησαν λόγω τοῦ διωγμοῦ των εἰς τὸ πλευρόν του, ἐάν δέν συμμετεῖχεν ὁ συνεχῶς ἰσχυρότερος διὰ τῆς βιοτεχνίας καί συρρεύσεως τῶν ἀποκλήρων τῆς γῆς περὶ τὸ ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως δῆμος τοῦ ἄστυος, ὁ ὁποῖος ἔνεκα τῆς φυλετικῆς του ἀνομοιογενείας δέν εἶχε θείαν καταγωγὴν («τοῖς δὲ θεοῖς λόγιον ἦν, ὑπὸ θεῶν μηδένα τῶν Γιγάντων ἀπολέσθαι δύνασθαι, συμμαχοῦντος δὲ θνητοῦ τινος τελευτήσειν»)¹⁴, μετετέθη ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὸ ἡρωϊκὸν ἐπίπεδον τῆς ἐξοντώσεως τῶν τοτεμικῶν ἐμβλημάτων τῆς ἀριστοκρατίας, λεόντων, ὑδρῶν, ἐλάφων ἢ κάπρων, διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἡρακλέους. Τὴν ἐποχὴν διὰ τοῦτο, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὄσοι δέν κατάρθωσαν νά παραμείνουν εἰς τὸ ἄστυ, ἀλλ' ἔπρεπε νά ναυλώσουν κατὰ μικροὺς ὀμίλους ἰστιοφόρα πλοῖα, διὰ νά ζητήσουν γῆν ἐπέκεινα τοῦ Αἰγαίου πελάγους, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐνισχύσουν τοὺς ἀγωνιζομένους διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς καί μετὰ τὴν ἐγκατάστασίν των νά στραφοῦν πρὸς τὸ ναυτικὸν ἐμπόριον ἔνεκα τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ¹⁵ καί τῆς ἐχθρό-

τητος τῶν Λυδῶν¹⁶, ἡ μητροπολιτικὴ Ἑλλάς ἐδημιούργησε διὰ τῶν ἡρακλείων ἄθλων τὴν δημοτικὴν τῆς ὕπαρξιν. Τὸ γεγονός συνετελέσθη χωρὶς τὴν πρακτικὴν συμπαράστασιν τῶν ἀγροτικῶν θεῶν καὶ τοῦ πολιτικῶς ἀνισχύρου Διός, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν νίκην τοῦ Ἡρακλέους ἀπέσῳρθη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν θείων συμμάχων ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἐκ τοῦ ὁποῖου οἱ Δωριεῖς ὄπαδοί του ἀντίκρυσαν τὴν Θεσσαλικὴν πεδιάδα, προτοῦ ἐπιχειρήσουν τὴν ἄλωσίν της.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

III

ΘΕΟΙ ΧΩΡΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΝ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΙΕΡΑΤΙΚΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑΝ

Ὁ ἀποκλεισμός τῶν θεῶν ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν κοινῶν σχέσεων μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἀποικίαν, ὅσων διέπλευσαν τὸ πέλαγος «κατὰ βίου τε καὶ γῆς ζήτησιν»¹⁷, συνέβη μετὰ τοῦ ἐνάτου καὶ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος π. Χ.¹⁸, ἐπέτρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀνάπτυξιν πολιτευμάτων χωρὶς θρησκευτικὴν κατοχύρωσιν. Τοῦτο ἐσημαίνειν, ὅτι τὸ κράτος δὲν ἐχρειάζετο μίαν εἰδικὴν τάξιν ἀνθρώπων πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς κοινωνικῆς ἀντιστάσεως ὡς κακουργήματος ἐναντίον τῆς θείας ἐπιταγῆς, διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὁποίας ὤριζε τὴν συλλογικὴν πράξιν. Ἀφ' ὅτου ἡ παρέμβασις τῶν ξένων ἔνεκα τῆς περιορισμένης δυνάμεως τοῦ βασιλέως, ἡ ἀνεξαρτησία τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, ἡ ἀποχώρησις τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων, ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τὴν Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας, ἡ δημιουργία μεταλλικῶν περιουσιῶν καὶ τὰ αἰτήματα τῆς ἀστικῆς τάξεως, τὰ ὁποία ὠδήγησαν εἰς τὴν νομικὴν καθιέρωσιν τῶν γενικῶν ἀπαιτήσεων, κατέληξαν εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐνὸς ἀνδρός, ἀπουσίασεν ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ἡ κρατικὴ δύναμις, ἡ ὁποία θὰ ὑπεστήριζε τοὺς ἱερεῖς, διὰ νὰ παρουσιάσουν τὸν θεὸν ὡς ἐγγυητὴν τῆς. Ὅσοι ἐθεωρήθησαν ἱκανοὶ νὰ ἐκφράσουν ἢ νὰ ἐπηρεάσουν τὴν θείαν πρόθεσιν, ἐπεδίωξαν εἰς τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀγροτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐσοδείας. Διὰ τῆς πτώσεως ὁμως τοῦ βασιλέως καὶ τῆς πληθυντικῆς ἔκτοτε διοικήσεως ἐπὶ συνεχῶς εὐρυτέρας βάσεως ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία δὲν ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν οὕτως ἢ ἄλλως ἔνεκα τῶν δασῶν, τῶν ἐλῶν καὶ τοῦ πετρώδους ἐδάφους μικρῶν γεωργησίμων ἐκτάσεων, ἀλλ' ἰδίως εἰς τὴν βιοτεχνικὴν παραγωγὴν καὶ τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἰδιαιτέρως προετίμησε τελικῶς ἀντὶ τῆς γεωργίας τὴν βιοτεχνικὴν παραγωγὴν, ἡ ὁποία τῆς ἐπέτρεψε τὸν τέταρτον π. Χ. αἰῶνα νὰ θρέψῃ διὰ τῆς

είσαγωγῆς τροφίμων πληθυσμὸν τετραπλάσιον ἐκείνου, τὴν ζωὴν τοῦ ὁποίου θὰ ἐξησφάλιζεν ἡ ἐντατικὴ καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους¹⁹.

Τὴν μείωσιν ὡς ἐκ τούτου τῆς περιωπῆς τῶν ἐκπροσώπων τοῦ θεοῦ θελήματος καὶ γενικῶς τὴν στρόφην τοῦ ἐνδιαφέροντος ἐκ τοῦ θαύματος τῆς βλαστήσεως εἰς τὴν λογικὴν πράξιν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην εὐθύνην μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ βασιλέως ἐπέφερε βασικῶς ἡ μετάθεσις τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς ἐκ τῶν γεγονότων τῆς γῆς εἰς τὴν ἐμπορικὴν συνύπαρξιν τῶν φυλετικῶς ἀσυνδέτων ἀστῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ ἀγροτικοὶ κυρίως θεοὶ ἔχασαν τὴν ζωτικὴν τὴν σημασίαν καὶ περιορίσθησαν εἰς μίαν συγκεκριμένην ἐκδήλωσιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, π. χ. εἰς τὸν γάμον, ὅπως ἡ Ἥρα, ὑπεσχέθησαν τὴν εὐδαιμονίαν μετὰ τὸν θάνατον, ὅπως ὁ Διόνυσος ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Περσεφόνην ἢ ἐνεφανίσθησαν ὡς ἐκπρόσωποι ὠρισμένων κλάδων τῆς βιοτεχνίας καὶ τοῦ ἐμπορίου γενικῶς, ὅπως ὁ Ἥφαιστος καὶ ὁ Ἑρμῆς ἢ ὅπως ὁ Προμηθεύς, ὡς ἀμύνητορες τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐναντίον τοῦ θεοῦ, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐκαλύφθησαν οἱ τύραννοι ἐκεῖ, ὅπου μετὰξὺ ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας παρενεβλήθησαν αὐθαίρετοι ἄνθρωποι. Ἐὰν ἐξ ἄλλου θεῖα πρόσωπα ἐκ παραδόσεως ἀγροτικοῦ, ὅπως ὁ σύζυγος τῆς γῆς²⁰ Ποσειδῶν ἢ κρατικοῦ χαρακτῆρος, ὅπως ἡ πρυστάτρια τῶν ἀνακτόρων²¹ Ἀθηνᾶ, ὑπεχρεώθησαν ἐνωρὶς νὰ καταφύγουν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ νὰ υἱοθετήσουν τὰ φοβερά της φαινόμενα, ὅπως ὁ πρῶτος ἢ τὴν ναυτικὴν εὐστροφίαν, ὅπως ἡ δευτέρα, ἢ ὁποία μετὰ τὴν πολιτικὴν ἐξασφάλισιν τῶν πλεόντων ἐγκατεστάθη καὶ πάλιν εἰς τὸ ἄκρον τῆς πόλεως, διὰ νὰ τὴν ὑπερασπίσῃ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν της ἐχθρῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον τὴν συνέδεσε θρησκευτικῶς πρὸς ὠρισμένους τόπους, ὁ Ἀπόλλων καθιέρωσε διὰ μέσου τῶν πολιτικῶν ὀρίων τὴν νομικὴν σύμβασιν καὶ τὴν προσωπικὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ «φωσφόρος δαίμων»²², τὸν ὁποῖον πρῶτα Ἰνδογερμανικὰ φύλα²³ μετέφεραν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν²⁴, ὁπόθεν ἐπλευσεν εἰς τὴν Δῆλον, διὰ νὰ τὸν συναντήσουν ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς οἱ ἀπόδημοι τῆς Ἑλλάδος, νὰ τὸν ἀπαλλάξουν ἐκ τῆς κατὰ τὰ ἰσχύοντα εἰς

τὴν Ἀνατολὴν λειτουργικῆς τοῦ ἐθιμοτυπίας, εἰς τὴν ὁποίαν πιθανῶς ἀνάγεται ἡ ἐθνικὴ τῶν ἐπικλήσις «Ἴωνες»²⁵ καὶ νὰ τὸν θεωρήσουν ἀργότερον, παρ' ὅτι ἔλαβε θέσιν ὑπὲρ τῶν Τρώων²⁶ καὶ ἴσως ἔνεκα τῆς ὑποστηρίξεως τῶν φυλετικῶς καὶ κοινωνικῶς ὑποδεεστέρων, οἱ ὅποιοι τελικῶς ἐπεκράτησαν εἰς τὴν Ἰωνίαν, ὡς κύριον τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἁρμονίας, ἐγγυητὴν τῆς τάξεως καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ προσώπου, ἐγκατεστάθη τελικῶς εἰς τὸ κέντρον τῆς Ἑλλάδος ὡς διάδοχος τοῦ μαντείου τῆς Γῆς²⁷. Ἐκ τῶν Δελφῶν ὁ θεὸς τῆς ἀστικῆς ἀπομονώσεως καὶ τῶν ἠθικῶν ὄρων τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους δὲν συνέδεεν ἡ περιουσία καὶ τὸ αἷμα, ἐβοήθησεν, ὅσους ἐφοβοῦντο τὸ μέλλον κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν κοινωνικῶν ἀνακατατάξεων τῆς Ἑλλάδος, νὰ προλάβουν τὰ ἐρχόμενα καὶ νὰ ὀρίσουν ὡς γνώμονα τῆς πολιτικῆς τῶν ζωῆς τὴν αὐτοκυριαρχίαν καὶ τὸν περιορισμὸν τῶν ἀντιθέτων ἀξιώσεων.

Ὡς «μία ἐκ τῶν μεγαλυτέρων πράξεων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ»²⁸ ἡ μόρφωσις αὐτῆ τοῦ Ἀπολλωνείου ἥθους ὑπῆρξεν ἡ μόνη προϋπόθεσις δημιουργίας ἐνὸς θεοκρατικοῦ συστήματος εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ ὁποῖον ὁμως παρὰ τὴν ἱστορικὴν του εὐκαμψίαν, διὰ τῆς ὁποίας υἰοθέτησεν, ἀντὶ νὰ συναγωνισθῇ τὴν ἐκστατικὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου²⁹ καὶ παρὰ τὴν συστηματικὴν προσπάθειαν ἐπεμβάσεως εἰς τὰ θέματα τῶν πόλεων³⁰, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη καὶ ὡς φιλομηδικὴ διάθεσις³¹ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Περσικῆς ἐκστρατείας, δὲν ὑποκατέστησεν ἔνεκα τῶν πολιτικῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἀστικῆς κοινωνίας τὸν λόγον διὰ τῆς ὑπακοῆς, τὴν συναίσθησιν τῶν ὀρίων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως («γνώθι σαυτὸν») καὶ τὸ αἶτημα τῆς μετριοπαθείας («μηδὲν ἄγαν»³²) διὰ τῆς πειθαρχίας, ἡ ὁποία θὰ ἐστήριζε τὴν ὑπερβολικὴν ἀπαίτησιν ἐπὶ τῆς ἀγνοίας τῶν προϋποθέσεων τοῦ συμβιβασμοῦ. Ἐὰν ἡ κοινωνικὴ ἀνοδος τοῦ δήμου, τὴν ὁποίαν ἐκτὸς τῆς βιοτεχνίας καὶ τοῦ ναυτικοῦ ἐμπορίου ἐνίσχυσεν ἡ νομισματικὴ διευκόλυνσις τῆς συναλλαγῆς ἀρχικῶς εἰς τὴν Ἰωνίαν³³ (ὥστε νὰ δημιουργηθῇ μία κινητὴ περιουσία εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἀκτημόνων) καὶ ἡ πρόοδος τῆς μεταλλουργίας³⁴ (ὥστε νὰ ἐξουδετερωθῇ

τὸ πολεμικὸν ἔρμα καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἵππου τῶν εὐπατριδῶν διὰ τοῦ θώρακος καὶ τοῦ ἀκοντίου), ἐτοποθέτησε τὸ βᾶρος τῶν κοινῶν φροντίδων εἰς τὴν ρητορικὴν παρουσίαν τοῦ προβλήματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν κριτικὴν σκέψιν καὶ τὴν ψηφοφορίαν, με ἀποτέλεσμα τὰ σημαντικὰ γεγονότα νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἀνθρώπινα ἔργα, καθίσταται σαφές, διατὶ τὰ ἱερὰ πρόσωπα ἔπαιξαν ρόλον ἀνάξιον λόγου εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ θείου κόσμου τῆς Ἑλλάδος καὶ παραλλήλως διατὶ τὸ ἦθος δὲν ἐνεφανίσθη ὡς διάστασις τῆς εὐσεβείας, ἀλλ' ὡς ἔκφρασις τῆς διανοητικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὴν ἀρχὴν βεβαίως τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς ἡ δυστυχία παρουσιάζεται, ὅπως συνέβαινεν εἰς τὸν νομαδικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνάγκην πρὸ παντὸς ἄλλου ἐνότητος εἰς τὴν διοίκησιν καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἀπέδιδε τὰ πάντα εἰς τὸν οὐράνιον ἐπόπτην τῆς διαγωγῆς, ὡς θεία τιμωρία. Τὸ ἱστορικῶς ὅμως πρωτοφανές εἶναι αὐτὴν τὴν φορὰν, ὅτι τὰ σφάλματα τῆς ζωῆς δὲν θεωροῦνται ὡς παραβάσεις ἐνὸς ἰσχύοντος ἠθικοῦ κώδικος, ἀλλ' ὡς λογικὰ λάθη, ὡς ἐὰν ἡ δικαιοσύνη, τὸ κύριον αἶτημα τοῦ ἀστικοῦ βίου, εἶχε νοητικὸν χαρακτῆρα, ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς προσωπικῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἐκάστοτε πρέποντος καὶ ὀρθοῦ. Ὡς ἐκ τούτου ὁ κριτὴς τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων ἀποφασίζει ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ τιμωρήσῃ τοὺς πρωτουργοὺς τῆς Ἑλληνικῆς νίκης εἰς τὴν Τροίαν ὄχι δι' ἄλλον λόγον, ἀλλ' ἐπειδὴ γενικῶς ἀπεδείχθησαν ἀνίκανοι νὰ συλλάβουν τὴν πραγματικὴν κατάστασιν καὶ νὰ συμπεριφερθοῦν ἀναλόγως:

«Αὐτὰρ ἐπεὶ Προιάμοιο πόλιν διεπέρσαμεν αἰπὴν
καὶ τότε δὴ Ζεὺς λυγρὸν ἐνὶ φρεσὶ μῆδετο νόστον

Ἄργετοισ', ἐπεὶ οὐ τι νοήμονες οὐδὲ δίκαιοι πάντες ἔσαν»³⁵

Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἀσφαλῶς ἀντικατοπτρίζεται ἡ κακοδαιμονία τῶν ἵπποτῶν τῆς Ἰωνίας, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ συναγωνισμοῦ καὶ τῶν ἐπαναστάσεων τοῦ συνεχοῦς ἰσχυροτέρου δήμου ὑφίσταντο τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀσυμβιβάστου πρὸς τὴν δημιουργουμένην διὰ τῆς βιοτεχνίας καὶ τοῦ ναυτικοῦ ἐμπορίου

κατάστασιν κοινωνικῆς των συμπεριφορᾶς. "Ο,τι ὁμως ἔχει σημασίαν, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἔκτοτε ἡ ζωὴ δὲν ἀποβλέπει, διὰ τὴν ὄριση τὴν ἐπιβαλλομένην ἐνέργειαν, εἰς τὸ παρελθόν, δὲν διαθέτει συστήματα ἠθικῶν κανόνων θείας ἐμπνεύσεως, τοὺς ὁποίους νὰ φυλάττουν καὶ νὰ ἐρμηνεύουν εἰδικοί ἄνθρωποι, ἀλλὰ βασίζεται εἰς τὴν κριτικὴν στάσιν ἐνώπιον τῶν μεταβαλλομένων κοινωνικῶν δεδομένων τῆς πόλεως καὶ διὰ τοῦτο ἐπιβάλλει ἀντὶ τῆς προδιαγεγραμμένης τάξεως τὴν πνευματικὴν προσαρμογὴν, τὴν ἐξέτασιν τῶν γεγονότων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πραγματικῶν τῶν ἀπαιτήσεων.

Ἐάν ὁμως εἰς τὴν ὑπὸ γένεσιν δημοκρατικὴν κοινωνίαν δὲν ἐξουσιοδοτήθησαν ὠρισμένοι ἄνθρωποι, διὰ τὴν μεσιτεύσουν τὰ ζητήματα τῶν ὑπολοίπων εἰς τὸν θεόν, ὅπως θὰ συνέβαινεν ἐντὸς ἐνὸς ἀπολυταρχικοῦ πολιτεύματος καὶ κυρίως δὲν ἐχρειάζετο νὰ παγιωθοῦν ὑποχρεώσεις κοινωνικῆς φύσεως ὡς ἐκφράσεις τοῦ θείου θελήματος, ἀλλ' ἀντιθέτως, ὅ,τι ἐθεωρεῖτο ἐκ μέρους τῶν κρατούντων ὡς ἱερὸν καθῆκον, ἔπρεπε νὰ χάσῃ τὴν ἀγιότητά του ἐνώπιον τῶν νέων πολιτικῶν ἀξιώσεων, ἦτο φυσικὸν νὰ δημιουργηθῇ ὡς πρὸς τὴν ἀπαιτούμενην πρᾶξιν μία θρησκευτικὴ ἀνασφάλεια, ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψε τὸ μαντεῖον. Ἡ πρόληψις τῆς στάσεως τοῦ θεοῦ ἐναντι τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς ὑπῆρξε μετὰ τὴν πολιτικὴν καθάρσιν τοῦ βασιλέως ἀναγκαία, ὅχι μόνον διότι ὁ θεὸς δὲν ἐκωδικοποίησε τὴν θέλησίν του, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἐπειδὴ ἔπαυσε νὰ συνέχῃ τοὺς ὁπαδούς του ἐθιμικῶς, ἀφ' ὅτου ὑπεχρεώθησαν νὰ συνοικήσουν πρὸς ἄλλα γένη καὶ νὰ σεβασθοῦν ξένα ἦθη καὶ ἰδίως ἀφ' ὅτου ὁ ἀστικὸς βίος ἐδημιούργησε προβλήματα, τὴν λύσιν τῶν ὁποίων δὲν ἐγνώριζεν ἡ παράδοσις καὶ δὲν προσέφερον ἡ ἀτομικὴ πεῖρα. Ἐντὸς μιᾶς κοινότητος, τῆς ὁποίας ὁ ὑπερφυσικὸς ἐπιστάτης δὲν ὀρίζει οὔτε συντελεῖ τὰ βασικὰ ἔργα, ἡ προφητεία δὲν ἀναφέρεται ὁμως εἰς τὴν σχέσιν τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των, ἀλλ' εἰς τὴν προσωπικὴν τύχην κατ' ἀναφορὰν πρὸς μίαν ἀνάγκην, ἡ ὁποία δὲν κάμπτεται διὰ τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐγκαίρου γνώσεως.

Ὡς κεντρικὴ ἐκφρασις τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας τῶν ἀστι-

κῶν χρόνων ἡ μαντεία επέτρεψε μίαν χαρακτηριστικὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν καθηκόντων τῆς εὐσεβείας καὶ ὅπωςδῆποτε δὲν ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐκπόνησιν λατρευτικῶν τύπων, ὥστε ἡ ἀπειθαρχία τοῦ ἱστορικῶς μεταπροσανατολιζομένου κόσμου νὰ καταστρέψῃ τὴν σύμπνοιαν μεταξύ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἔλλειψις αὐτῆ τῆς ἐνοχῆς ἐναντι τῶν θείων προσώπων ἄφησε τὸν ἄνθρωπον ἀπερίσπαστον καὶ χωρὶς ἠθικὴν κρίσιν νὰ διοχετεύσῃ τὸν πνευματικὸν του δυναμισμόν εἰς τὰ θέματα τῆς πόλεως. Ἐφ' ὅσον δὲν ἴσχυε μία δογματικὴ καθιέρωσις ἀμετακλήτων ἀποφάσεων, ὁ θεολογικὸς μῦθος δὲν ἦτο ἐκτὸς αὐτοῦ δυνατόν νὰ ἔχῃ ἐνιαίαν μορφήν, ἀλλ' ὑπῆρξε μεταξύ τῶν Ἑλλήνων μία διὰ τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν ἐξελισσομένη ὑπόθεσις, εἰς τὴν ὁποίαν ἐλλείψει τῆς ἱεραῆς ἀύθεντίας ἔδιδεν ἔκφρασιν ὁ περισσότερον εὐαίσθητος μεταξύ τῶν φορέων τοῦ ἰδίου βιώματος. Ἀντὶ τοῦ ἱερέως διεμόρφωσεν ὡς ἐκ τούτου τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ὁ ποιητής. Βεβαίως εἰς μεταγενεστέρους καιροὺς ἠθικῆς καὶ θεωρητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ τρόπου τῆς σκέψεως ἔκαμεν ἐντύπωσιν ἡ ἀφέλεια εἰς τὴν παράστασιν τῆς συμπεριφορᾶς τῶν θεῶν, ὁ ποιητικὸς μῦθος ὁμως, προτοῦ ἡ διανόησις ἐξιδανικεύσῃ τὴν θείαν φύσιν καὶ ὀδηγήσῃ τὴν θεολογίαν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀφαιρέσεως τελικῶς ὄλων τῶν ἀνθρωπίνων γνωρισμάτων ἐκ τῆς ἰδεατῆς του ὑποστάσεως, ἀπετέλεσε τὸν δείκτην τῆς ἱστορικῆς στάθμης τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος.

IV

ΑΜΥΝΤΟΡΕΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΩΣ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΣΥΜΜΑΧΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΤΑΞΕΩΣ

Ὁ μῦθος διετήρησε τὴν κοινωνικὴν του διάθεσιν, μέχρις οὗ τοῦ δημοκρατικὸν πολίτευμα διέκοψε τὴν ἀντιστοιχίαν τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν αἴσθησιν τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχασε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἠθικὸν του παράστημα. Ἐκτοτε ἀρχίζει διὰ τοῦτο ἡ αἰσθητικὴ σταδιοδρομία τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου καὶ ταυτοχρόνως ἡ ἀνοδος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν θείαν σφαῖραν, ἀφοῦ προηγουμένως κατῆλθεν εἰς τὴν γῆν ὁ ἡμίθεος. Μεταξὺ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἡρακλέους παρεμβάλλεται ἡ φιλανθρωπία τοῦ Προμηθέως.

Ὅπου ἡ μετάβασις ἐκ τῆς ὀλιγαρχίας εἰς τὴν δημοκρατίαν συνετελέσθη διὰ τῶν τυράννων, ὁ ὑπέρτατος θεὸς ἔπαυσε νὰ εὐεργετῇ τὸ ἀνθρώπινον γένος, διὰ νὰ στηρίξῃ τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα εἰς τὴν ὤμην βίαν. Μεταξὺ τῶν θείων προσώπων ἀναζητεῖται τότε ὁ συγγενὴς τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐκπρόσωπος τῆς σωματικῆς του ταλαιπωρίας καὶ τῆς λυτρωτικῆς του ἐλπίδος. Ἡ μυθολογικὴ μνήμη ἀναγκάζει τὸν χθόνιον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παραγωγὸν τοῦ πυρὸς διὰ τῆς τριβῆς τῶν ξύλων³⁶, ἓνα Τιτᾶνα συγγενῆ τοῦ Ἡλίου, ἐκ τοῦ ὁποῖου κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν παρέλαβε τὴν φλόγα καὶ τὴν μετέφερεν εἰς τὴν γῆν³⁷, νὰ συγκρουσθῇ πρὸς τὸν κύριον τῆς θείας τάξεως καὶ νὰ ὑποστῇ τὴν ὀργὴν του «διὰ τὴν λίαν φιλότητα βροτῶν»³⁸. Δὲν ἐπρόκειτο ἐν τούτοις ἡ τυραννία νὰ συνεχισθῇ ἐπ' ἀπειρον, διότι συμφώνως πρὸς τὴν προφητείαν τῆς μητρὸς τοῦ θείου μάρτυρος Γῆς³⁹ ὁ ἀτεγκτος δεσπότης θὰ παρέδιδε τὰ σκῆπτρα εἰς ἓνα ἐκ τῶν ἀπογόνων του, υἷὸν μιᾶς γυναικός:

- « — Τίς οὖν ὁ λύσων ἐστὶν ἄκοντος Διός;
- Τῶν σῶν τιν' αὐτὸν ἐγγόνων εἶναι χρεῶν
- Πῶς εἶπας; ἡ 'μὸς παῖς σ' ἀπαλλάξει κακῶν;
- Τρίτος γε γένναν πρὸς δέκ' ἄλλεσι γοναῖς...

δος πόνων ἐκ τῶνδ' ἐμέ
 λύσει. τοιόνδε χρησμὸν ἢ παλαιγενῆς
 μήτηρ ἐμοὶ διῆλθε τιτανίς Θέμις»⁴⁰

Ὁ Ἡρακλῆς, «τόνπερ ἄριστον ἀνδρῶν ἠδὲ θεῶν φασὶ ἔμμεναι»⁴¹, ἀπεδέσμευσε τελικῶς τὸν Προμηθεά⁴² καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν Ὀλυμπον⁴³. Ἐὰν ὁμοίως δὲν ἐπολέμησεν ἐναντίον τοῦ Διός, τοῦτο συνέβη, διότι ἐκεῖνος ἐν τῷ μεταξύ — κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δημοκρατικῆς ἀνατροπῆς τῶν τυραννικῶν καθεστώτων — τὸν υἱοθέτησεν

«ὥς ῥα θεοῖσιν
 ἀνδράσι τ' ἀλφηστῆσιν ἀρῆς ἀλκτῆρα»⁴⁴

Πολὺ προηγουμένως ὁμοίως ἐχρειάσθη τὴν συμπαράστασίν του, διὰ τὴν ὑπερισχύση τῶν Γιγάντων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐστέναζεν ὁ ὑπὸ γένεσιν ἀστικός πληθυσμός. Μετὰ τὴν γεωπολιτικὴν ἐκπτώσιν τοῦ βασιλέως, ἢ ὁποῖα ἐπέτρεψε τὴν πληθυντικὴν αὐτονομίαν τῶν ἀριστοκρατικῶν πατριῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν ἰδιαιτέρων, διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ αἵματος ἀπλῶς καὶ μόνον ἐνδιαφερομένων ὑπερφυσικῶν τῶν κηδεμόνων, ὁ Ζεὺς ἐνεφανίσθη ὡς ἐπιστάτης τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἰσχύη γενικῶς διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαρτήτως τῆς κοινωνικῆς τῶν θέσεως. Χωρὶς ὁμοίως κρατικὴν δύναμιν ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπερνικήσῃ τοὺς «τεύχεσι λαμπομένους, δόλιχ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντας»⁴⁵ φοβεροὺς τοῦ ἐχθροῦς, οἱ ὁποῖοι, χωρὶς νὰ μετέχουν τῆς ἀθανασίας⁴⁶, ἦσαν εἰς θέσιν νὰ προβάλλουν ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν ὄχι μόνον ἐναντίον τῆς προσωπικῆς του δυνάμεως, ἀλλὰ συλλήβδην ὅλων τῶν ἄλλων θεῶν τοῦ ὑποδούλου πληθυσμοῦ, μεταξύ τῶν ὁποίων διεδόθη, ὅτι ἔπρεπε, διὰ νὰ γίνουσι κύριοι τῆς καταστάσεως, νὰ ζητήσουν τὴν συμμαχίαν ἐνὸς θνητοῦ. Διὰ νὰ καταβάλλῃ τοὺς τερατώδεις ἀντιπάλους, τὸν «Ἄγριον», τὸν «Ἀλάστορα», τὸν «Δαμάστορα», τὸν «Ἐγκέλαδον», τὸν «Ἐφιάλτην», τὸν «Καινέα», τὸν «Ὀβριμον», τὸν «Ὀλύκτορα», τὸν «Γάρταρον», τὸν «Ἵπερείδην»⁴⁷, ὁ κύριος τοῦ Ὀλυμπιακοῦ θιάσου εὐρέθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπικαλεσθῆ⁴⁸ τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμφιτρύωνος, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν φήμην τοῦ ἰσχυροτέρου μεταξύ τῶν θνητῶν. Ὅχι διὰ

τῆς ὑπερφυσικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνάμεως ἐνὸς ἀνθρώπου ἐπρόκειτο νὰ σωθῆ τὸ θεῖον κράτος! Τὸ πρᾶγμα ἐσήμαινε, ὅτι κατ' οὐσίαν τὸν ἀγῶνα δὲν θὰ ἐκέρδιζεν ἡ εὐσέβεια, ἀλλ' ἡ δυναμικὴ στάσις ἐκείνων, οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν ἀπογοήτευσίν των ἐκ τῆς ἀνικανότητος τῶν θεῶν νὰ ἐπιβάλουν τὸ δίκαιον θὰ ἐστηρίζοντο διὰ τὴν τιμωρίαν τῶν «ἀτασθάλων»⁴⁹ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν δυνάμιν των. Ὁ Ἡρακλῆς λοιπὸν καὶ ὄχι ὁ Ζεὺς θὰ παρουσιάζετο διὰ τῆς ἐξοντώσεως τῶν ἀντιθέων ὄντων ὡς «σωτὴρ τῆς γῆς καὶ τῶν ἀνθρώπων»⁵⁰. Ἦτο διὰ τοῦτο σύμφωνον πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πραγματικὴν τάξιν νὰ διαδεχθῆ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ὀλυμπίων χωρὶς ἀντίστασιν ἐκ μέρους τοῦ εἰς τὴν εὐεργετικὴν διοίκησιν τοῦ κόσμου — ἀντὶ τοῦ Διὸς ἐκεῖνον «σωτῆρα εἶναι» καὶ «βασιλεύειν τοῦ σύμπαντος ἀνθρώπων γένους»⁵⁰.

Ὁ διάδοχος ὁμῶς τοῦ θεοῦ ἡγεμόνος εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων τῆς ἠθικῆς τάξεως, ὅπως τὸν ἐξεθείασεν ἡ μυθολογία τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τῶν τυραννικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἡρακλέους, ὁ ὅποιος τελικῶς ἐνεφανίσθη, ὅπως ἄλλοτε οἱ βασιλεῖς, ὡς διογενῆς

(«τὴν δὲ μετ' Ἀλκμήνην ἴδον Ἀμφιτρύωνος ἄκοιτιν
ἢ ῥ' Ἡρακλέεα θρασυμέμονα θυμολέοντα
γείνατ' ἐν ἀγκοίνησι Διὸς μεγάλοιο μιγεῖσα»⁵¹),

ὑπῆρξεν ἡ κεντρικὴ μορφή μιᾶς σειρᾶς ὑπερφυσικῶν ἀνθρώπων, ἀποστολὴ τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἐπείγοντων αἰτημάτων τῆς ζωῆς, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν διοικητικὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν θεῶν ἐπαυσαν νὰ ἐντάσσωνται εἰς τὴν κοινωνικὴν των ἀρμοδιότητα. Μετάβασις τῆς λατρευτικῆς τιμῆς ἐκ τῶν ἀθανάτων πρὸς τοὺς θνητούς, οἱ ὅποιοι ἐτόλμησαν νὰ ἰδιοποιηθοῦν θεῖα χαρακτηριστικά, μαρτυρεῖται ἀρχαιολογικῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων⁵². Ἐκτὸς τῆς Αἰγυπτιακῆς ἐπιδράσεως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μεγαλοπρεποῦς ταφῆς τῶν βασιλέων, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐκπέμψουν, ὅπως καὶ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου, μαγικὴν δυνάμιν διὰ τοῦ σώματός των χάριν τῶν καρπῶν τῆς γῆς, ἡ λατρεία ἐκτάκτων προσώπων μετὰ τὸν θάνατόν των⁵³ δ-

φείλεται κυρίως εἰς τὴν ἰσχύν, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησεν ὁ ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ κινουμένου καὶ μαχομένου λαοῦ ἐλεγχόμενος βασιλεύς, ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη τότε ὡς «ἐπιείκελος ἀθανάτοισι»⁵⁴ καὶ διὰ τῆς παρομοιώσεώς του πρὸς τὸν θεῖον ἀρχηγὸν τοῦ γένους τοῦ μετέδωσε τὰ προσωπικά του γνωρίσματα, ὥστε ἡ ποίησις νὰ τὸν παρουσιάσῃ κατόπιν ὡς ἄνθρωπον καὶ νὰ δημιουργήσῃ μίαν μοναδικὴν διὰ τὴν ἱστορίαν ἐξατομίκευσιν τοῦ θεοῦ. Κατὰ δεύτερον λόγον ἡ ἡρωολατρεία προϋποθέτει ὡς γενετικὸν τῆς λόγον τὴν ἀνάπτυξιν πνευματικῶν δεσμῶν μεταξύ τῶν ζώντων καὶ τῶν νεκρῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ πρώτην φοράν μετὰ τὸ τέλος τῆς νομαδικῆς περιπετείας κατέστησαν γείτονες τῶν συγγενῶν των. Τὸ πρᾶγμα βεβαίως συνέβαινε καὶ προηγουμένως εἰς τὸν Αἰγαῖον πολιτισμὸν, ὑπὸ τὸ κράτος ὁμῶς τῆς βίας τῶν ἐπελθόντων ἐκ τοῦ βορρᾶ Ἑλληνικῶν φύλων, μεταξύ τῶν ὁποίων ἐλατρεύοντο οἱ ἀτεγκτοὶ Οὐρανίωνες, ἀπέκτησε μίαν θρησκευτικὴν ἔντασιν, ἡ ὁποία βαθμηδὸν ἀπερρόφησε, τοῦλάχιστον εἰς τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν λυτρωτικὴν προσδοκίαν.

Ἡ γεωργικὴ νοοτροπία ἔπρεπε βεβαίως νὰ συγκρουσθῇ προηγουμένως πρὸς τὴν ποιμενικὴν ἀποθέωσιν τοῦ ἐκλεκτοῦ γένους, ἡ ἀτομικὴ σχέσις πρὸς τὴν Μητέρα γῆν, ἡ ὁποία ἐπανάφερε τὴν προϋπόθεσιν τῆς ζωῆς εἰς τὸ φῶς, νὰ ἐνισχύσῃ τὴν πίστιν εἰς τὴν συνέχισιν τῆς ὑπάρξεως ἐντὸς τοῦ χθονίου κόσμου, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ ψυχῶς τοῦ σκότους καὶ τῆς φθορᾶς τοῦ σώματος τόσον εἶχε θορυβῆσει τοὺς ἀπογόνους τῶν φωτολατρῶν νομάδων⁵⁵, προτοῦ οἱ νεκροὶ θεωρηθοῦν ὡς ἀμύνητορες τῶν ζώντων. Διὰ τῆς γενικευομένης πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀθανασίαν καὶ τῆς ἀνυψώσεως ταυτοχρόνως τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων ἀθανάτων ὑπεράνω τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀπανθρώπων διοικητῶν τῆς κοινῆς τύχης, τοὺς ὁποίους ἐνδιέφερε μόνον καὶ μόνον τὸ οἰκογενειακὸν των συμφέρον, ἐδημιουργήθη τὸ δέος ἐνώπιον τῶν ἀποθανόντων, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον ἐφ' ὅσον ἔδειξαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς ἀγαθὴν διαγωγὴν, ἀλλὰ κυρίως διότι ἀπεδεδεσμεύοντο ἐκ τῶν πόνων τοῦ σώματος, ἐπιστεύοντο ἱκανοὶ νὰ ὑπερασπίσουν, ὅσους τοὺς λατρεύουν, ὡς ἐὰν ὁ θάνατος τοὺς

μετέβαλλεν εἰς θεῖα ὄντα, ὅπως διεκήρυξαν ἀργότερον *expressis verbis* οἱ Ὀρφικοί: «Ὀλβιε καὶ μακαριστέ, θεός δ' ἔσθι ἀντί βροτοῖο»⁵⁶. Ἐὰν λοιπὸν ὁ Ἡσίοδος παρουσίασε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος ὡς ἐπιγείους ἀγγέλους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὑψίστου θεοῦ χάριν τῆς δικαιοσύνης

(«αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τοῦτο γένος κατὰ γαῖ' ἐκάλυψε τοὶ μὲν δαίμονες εἰσι Διὸς μεγάλου διὰ βουλάς ἐσθλοί, ἐπιχθόνιοι, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων, οἳ ῥα φυλάσσουσιν τε δίκας καὶ σχέτλια ἔργα»)⁵⁷,

εἶχεν ἐξοικειωθῆ πρὸς τὴν ἰδέαν, ὅτι, ὅσοι δὲν εὐρίσκοντο πλέον εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἐζήσαν συμφώνως πρὸς τὴν γενικὴν ἀπαίτησιν, μετεβάλλοντο εἰς ἀγαθοποιὰ πνεύματα «ἡρωϊκοῦ» χαρακτῆρος.

Συγγενῆς τῆς λατινικῆς λέξεως *servus* (*servare* = διατηρῶ ἄθικτον) ὁ ἐλληνικὸς ὄρος *herFos* ἐσήμαινεν ἀρχικῶς τὸν «φύλακα»⁵⁸. Ὡς θηλυκὴ μορφή τοῦ «ἡρωος» ἴσχυεν ἡ «Ἥρα», τὴν προφυλακτικὴν δύναμιν τῆς ὁποίας ἐξέφρασαν διὰ τῶν «ἡρωϊκῶν» τῶν πράξεων τὰ χθόνια ὄντα⁵⁹, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπιβλητικὴν θέσιν ἀπέκτησεν ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ προστάτρια τῶν γεωργῶν τῆς Ἀργολίδος παρεχώρησε τὸ ἰδικόν της «κλέος»⁶⁰. Πρὸς τὸν ἡρωϊκὸν κόσμον συνεδέθη γενικῶς τὸ χθόνιον ζῶον κατ' ἐξοχήν⁶¹, τὸ ὁποῖον εἰς τὰ γλυπτὰ ἐπιτύμβια νεκρόδειπνα τυλίσσεται περὶ τὸν λαιμὸν τοῦ ἀποθανόντος καὶ πίνει ἐκ τοῦ κυπέλου ἢ τρώγει ἐκ τῆς τροφῆς του⁶². Ὑπὸ τὰ ὀνόματα Σωσίπολις (Ἥλεια), Κεγχρεὺς (Σαλαμίς), Ἐριχθόνιος καὶ Κέκροψ (Ἀττικὴ) ὁ ὄφις παρουσιάζεται ὡς φύλαξ δαίμων τῶν ἀνθρώπων καὶ συμβολίζει ἀργότερον τὴν θεραπευτικὴν δύναμιν τοῦ ἀποθεωθέντος ἡρωος τῆς ἰατρικῆς. «Οἱ κοινῶς μὲν καὶ τοῖς ἄλλοις ἡρωσιν ἐξαιρέτως δὲ τῷ Ἀσκληπιῷ παρατιθέμενοι δράκοντες»⁶³, ἐναντίον τῶν ὁποίων ἐπολέμησαν οἱ φωτογενεῖς θεοί, ὅπως ὁ Ἀπόλλων κατὰ τοῦ Πύθωνος εἰς τοὺς Δελφούς, συμβολίζουν τὴν στοργικὴν διάθεσιν καὶ τὴν μαγικὴν ἰκανότητα τῆς γῆς ὡς μητρὸς τῆς ζωῆς. Κύρια γνωρίσματα τοῦ γένους τῶν ἡρώων ὑπῆρξαν διὰ τοῦτο ἡ εὐεργετικὴ στάσις, ὁ τοπικὸς χαρα-

κ τ ἦ ρ καὶ ἡ θαυματουργικὴ δύναμις, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ ταφοῦν ὑπὸ τὴν πύλην τῆς πόλεως⁶⁴ καὶ ὅπωςδῆποτε νὰ διατηρηθοῦν τὰ ὑπολείμματα τοῦ σώματός των, τὰ ὁποῖα εἰς δεδομένην στιγμήν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φανοῦν σωτήρια ὄχι μόνον διὰ τοὺς ἀπογόνους, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν περιοχὴν ἢ τὸ κράτος, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ ὁποῖοι, «ἐπειδὴ αἰεὶ τῷ πολέμῳ ἐσσοῦντο ὑπὸ Τεγεητέων, πέμψαντες θεοπρόπους εἰς Δελφοὺς ἐπειρώτων τίνα ἂν θεῶν ἰλασάμενοι κατύπερθε τῷ πολέμῳ Τεγεητέων γενοίαιτο· ἡ δὲ Πυθία σφι ἔχρησε τὰ Ὁρέστεω τοῦ Ἀγαμέμνονος ὡςτέα ἐπαγομένοις»⁶⁵.

Ὡς ἥρωες ἐτιμήθησαν ἀργότερον ἐκτὸς τῶν νεκρῶν συγγενῶν ἢ τῶν εὐεργετικῶν προσώπων τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ μύθου ἀρχαῖοι χθόνιοι θεοὶ (Ζεύξιππος, Βασίλεια), ἀνώνυμοι ἀρχηγοὶ τοῦ γένους (Ἡγεμών, Ἀρχηγέτης, Πατρῶος) ἢ θεραπευτικὰ ὄντα (Ἀγαθὴ τύχη, Φίλιος, Εὐκόλος)⁶⁶. Ὅτι δμως τοὺς συνέδεε μεταξύ των, ἦτο ἡ ἀμυντικὴ τῶν δυνατότητος χάριν τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ ζήσουν χωρὶς τὴν προστασίαν τοῦ κυρίου τῆς θείας σφαίρας, ὁ ὁποῖος τὴν παραμονὴν τῆς δυναμικῆς ἐπιβολῆς εἰς τὸν ἀστικὸν βίον μιᾶς νέας ἠθικῆς τάξεως ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφων συμβάσεων ὑπεχρεώθη νὰ τοὺς θεωρήσῃ ὡς ἐκτελεστικά του ὄργανα :

«Τρίς γὰρ μύριοι εἰσιν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρη
ἀθάνατοι Ζηνὸς φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων...
ἡέρα ἐσσάμενοι, πάντη φοιτῶντες ἐπ' αἶαν»⁶⁷

Ὅσον ἐπέδιδε διὰ τοῦτο ἡ ἀδικία καὶ τὸ κράτος ἐστηρίζετο εἰς τὴν δύναμιν τῶν ὄπλων, τόσον ὁ λαὸς ἐγκατέλειπεν εἰς τὴν πράξιν τὴν Ὀλυμπιακὴν πίστιν, προκειμένου νὰ ὑποχρεώσῃ διὰ παντὸς μέσου καὶ κυρίως διὰ τοῦ μεγέθους τῆς θυσίας⁶⁸ τὰ ἐνδιάμεσα πρόσωπα μεταξύ τῆς ἀτελεσφόρου θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀνεπαρκείας, μέχρι τοῦ σημείου ὁ Σόλων νὰ ὀρίσῃ χάριν τῆς δημοκρατίας ἐναντίον τῆς συνοχῆς τῶν ἀριστοκρατικῶν γενῶν καὶ τῆς σπατάλης τοῦ ὑλικοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ ψυχικοῦ δυναμικοῦ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων «νόμον ἀπείργοντα (ἐν τοῖς πένθεσι) τὸ ἄτακτον καὶ τὸ ἀκόλαστον· ἀμυχὰς δὲ κοπτομένων

καὶ τὸ θρηνεῖν πεπονημένα καὶ τὸ κωκύνειν ἄλλον ἐν ἰαφαῖς ἐτέρων ἀφεῖλεν· ἐναγίζειν δὲ βουῖν οὐκ εἶασεν, οὐδὲ συντιθέναι πλέον ἱματίων τριῶν, οὐδὲ ἐπ' ἀλλότρια μνήματα βαδίζειν χωρὶς ἐκκομιδῆς»⁶⁹.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
 ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ